

Velké úsilí, které marxistická sociologie mládeže dosud vynaložila na vymezení svého předmětu výzkumu (viz například Sociologický časopis č. 4, 1974, Sociológia č. 5, 1976) a to ne vždy se zcela uspokojivými a jednoznačně přijímanými výsledky, svědčí o tom, že odpověď na otázku, co je mládí, není zdaleka tak jednoduchá, jak by se na první pohled zdálo. Je všeobecně známo, že dospívání má vedle biologicko-fyziologických a psychických parametrů i sociální obsah. Stejně tak se obecně uznává, že s rozvojem společnosti, zejména s rozvojem výrobních sil, růstem složitosti, kvalifikovanosti a společenské dělby práce, dnes pak s rozvojem participace jako nutné podmínky fungování socialistické společnosti i s rozšiřováním objemu a hloubky vědeckého poznání se prosazuje dějinná tendence k prodlužování času potřebného na přípravu dospívajícího pokolení, na osvojení potřebného rozsahu znalostí. Jak ale periodizovat tento proces, jestliže změny v jeho jednotlivých dimenzích probíhají asynchronně, diferencovaně co do obsahu, forem i tempa u různých skupin a vrstev nové generace a se zcela odlišnými vlastnostmi v různých společensko-ekonomických systémech?

I když abstrahujeme od zjevně nemarxistických přístupů (odmítání třídní diferenciací mládeže, přeceňování psychologických momentů atd.) a akceptujeme pojetí mládeže definované nikoli především věkovými hranicemi, ale „určitým, konkrétně historicky daným systémem sociálně ekonomických vztahů“, v nichž mládež je chápána „jako výsledek určitého způsobu uspořádání sociálního a ekonomického systému společnosti, nikoliv jako „přirozený“ důsledek fyzického a psychologického mládí“ [Matějovský 1976 : 404], zůstává nevyřešena otázka, které vlastnosti společenského systému jsou určující pro proces

dospívání, jaké místo v systému společenských vztahů je mládeži vlastní, a co tvoří hranici sociální dospělosti. A v neposlední řadě také otázka, jak obohatit primárně sociální pojetí o biologickou a psychologickou dimenzi, bez níž nelze proces dospívání plně pochopit, a jak identifikovat průmět procesu dospívání do chronologického věku, který je pravděpodobně jeho základním, extenzivně použitelným operativním indikátorem. Následující text chce přispět k probíhající diskusi zamyšlením nad některými problémy té fáze životního cyklu, již končí mládí a začíná období sociální dospělosti.

Poznámky k pojetí sociální dospělosti

Dosavadní stupeň poznání nám poskytuje několik spolehlivých východisek. V prvé řadě je to vědomí konkrétně historické určenosti procesů sociálního dospívání, které nelze pochopit bez jejich konkrétního sociálně ekonomického a sociálně třídního kontextu. Každý jednatel se rodí do určité sítě společenských vztahů, jimiž je určováno jeho sociálně třídní postavení, možnosti a meze jeho aktivity, jeho šance a perspektivy. Postavení třídy v sociálně třídní struktuře společnosti určuje základní rysy životních podmínek a způsobu života jejích členů. Přestože vliv společensko-ekonomického systému, především způsobu výroby, je modifikován řadou dalších činitelů skupinových a osobnostních, je konec konců rozhodující. Tak jako je mládež sociálně a třídně diferencovaná skupina, má i proces sociálního dospívání příslušníků jednotlivých společenských tříd, vrstev a skupin svá specifika, jejichž determinanty je nutno hledat v systému společenských, zejména výrobních poměrů, v charakteru sociálně třídní struktury a způsobu její reprodukce. V antagonistick-

kých společnostech je to v první řadě právě antagonismus třídních rozporů, který určuje podobu všech společenských procesů a tedy i procesu sociálního dospívání.

V socialistické společnosti změna výrobních poměrů a s ní související vývoj sociálně třídní struktury, který směřuje k překonávání sociálně třídních rozdílů, vyúsťuje v postupné odstraňování sociálně třídních bariér životního startu a k rozšiřování reálného prostoru individuálních možností, k obohacování a zmnožování alternativ volby životní dráhy. Výchozí sociálně třídní pozice mladých lidí (nehledě na změnu životního postavení a vzájemných vztahů jednotlivých tříd) stále zřetelněji ztrácí predeterminační vliv na jejich životní dráhy. Uvolňují se procesy třídní reprodukce [Charvát 1975], roste mezitřídní intragenerační a zejména intergenerační mobilita, podporovaná demokratizací školského systému, preferencí dětí z dělnických a rolnických rodin při vstupu na výběrové školy ap. Vedle specifických zvládnutí procesu dospívání charakteristických pro mladé příslušníky základních společenských tříd a vrstev se objevují mnohé společné znaky, jejichž podstatou jsou nikoli rozdíly, ale postupně narůstající shoda objektivních zájmů a postavení všech pracujících v socialistické společnosti.

Třídní přístup k problematice mládeže a jejího vrůstání do sítě společenských vztahů charakteristických pro dospěléou populaci se nevyčerpává jen respektováním třídní a sociální diferenciace mládeže a sledováním objektivních sociálně ekonomických podmínek postavení jejich jednotlivých skupin. Jde o celkový podíl generační směny v procesech reprodukce a rozvoje sociálně třídní struktury socialistické společnosti, o identifikaci vlivu třídní minulosti v objektivním postavení, podmínkách a způsobu života i ve vědomí mladé generace, o uplatnění vedoucí úlohy dělnické třídy ve všech těchto procesech, a v neposlední řadě i o důsledky a souvislosti třídního boje mezi antagonistickými společenskými soustavami soudobého světa, zejména ve sféře vědomí. Přitom je důležité si uvědomit, že mediátorem třídního vlivu není jen bezprostřední třídní původ nebo vlastní třídní příslušnost mla-

dých lidí, jejichž empirická indikace se stává s rozvojem třídní struktury socialistické společnosti a sblížováním tříd a vrstev stále složitější — růst třídní heterogenity rodin spolu se značnou nestabilitou manželství ztěžuje identifikaci třídního původu dětí a mládeže připravující se na povolání, relativně vysoká fluktuace mladé pracovní síly nerespektuje hranice vlastnických sektorů ani hranice mezi fyzickou a duševní prací, mládež v zemědělství přichází především na vysoce kvalifikovaná místa v moderních provozech s novou technologií, v koncentrované a kooperující výrobě [Blaas 1976], a je tak objektivně spojena s procesem přerůstání skupinového vlastnictví ve vlastnictví všelidové. Nositelem pozůstatků třídní minulosti je řada přetrvávajících objektivních rozdílů v podmínkách života mezi různými územními oblastmi, městem a venkovem, některými etnickými skupinami a národnostními menšinami. I když za léta socialistické výstavby bylo v Československu dosaženo vysokého stupně vyrovnání objektivních materiálních podmínek života, zdaleka ještě nelze považovat všechny úkoly za vyřešené. Zprostředkovaným nositelem třídní minulosti jsou však i mnohé prvky vědomí, tradice, zvyklosti a vzory každodenního života, které mají svou oporu ve způsobu života i myšlení starších generací a které si v průběhu socializačního procesu — i když selektivně, ale přece jen ve značné míře — prostřednictvím rodiny a komunity osvojuje i mladé pokolení.

Celospolečenské proměny, které jsou součástí procesu výstavby socialismu, ve svém souhrnu vykazují dvojí tendenci ve změnách podmínek životního startu jednotlivých mladých generací: neustálé postupné zlepšování životních podmínek je současně doprovázeno jejich sblížováním, překonáváním diferencí odvozených od sociálně třídní minulosti. Nezbytnou podmínkou tohoto procesu je rozvoj výrobních sil, který ve své extenzivní dimenzi vytvořil a vytváří dostatek pracovních příležitostí jako základní podmínku ekonomické emancipace mladých lidí. Ve své intenzivní dimenzi pak zajišťuje neustálý růst společenské produktivity práce a spolu s tím i růst materiálního bohatství společnosti i životní úroveň občanů. Postupné

změny v obsahu práce a jejích kvalifikačních požadavcích stimulují zvyšování průměrné vzdělanostní úrovně a zlepšování přípravy na povolání u nastupujících generací. (Pohyb v této rovině zvláště výrazně ovlivnil životní osudy jednotlivých generací žen, jejichž průměrná úroveň vzdělání a stupeň ekonomické aktivity se proti poválečnému období nesrovnatelně zvýšily.)

Předpoklady sociální dospělosti jsou vytvářeny v průběhu fyzického, psychického i sociálního dospívání, které představuje dialektickou jednotu formativního, výchovného působení a vlastní aktivity mladé generace, tvorby osobnostních předpokladů a praktického postupného začleňování mládeže do různých sfér společenského života, formalizovaného, institucionalizovaného vlivu společnosti a neformálního působení rodiny, komunity, vrstevníků, utváření vědomí, osvojování hodnot, norem i praktických zkušeností, dovedností a návyků. Podstatou tohoto procesu není přizpůsobování požadavkům rolí daných stávajícím systémem společenských vztahů, kdy aktivita je ztotožňována s bezchybným výkonem předepsaných a od potřeby stability systému odvozených činností. Aktivita mladé generace jako sociálně a třídně diferencovaného společenského subjektu má mnohem širší obsah. Spočívá v tom, že mladá generace se začleňuje do společenských struktur selektivně, jako součást i činitel společenského pohybu. Zapojuje se postupně do společenské praxe, do společenského reprodukčního procesu; prvky aktivity a tvořivosti se ale projevují i v tom, které činnosti odmítá, kam své životní činnosti zaměřuje, jaké představy a cíle jimi objektivně realizuje. Platí to zejména pro mládež v socialistické společnosti, která se svou společenskou a ekonomickou aktivitou postupně začleňuje do revolučního procesu výstavby nové společnosti, současně ale spoluvytváří a konkretizuje směry a vzory jejího dalšího vývoje.

Marxistické pojetí socializace mládeže, které akcentuje tuto složitost a mnohostrannost procesu dospívání a zejména pak významnou roli aktivity mladé generace a jejího postupného začleňování do systému společenské praxe [Suchý 1976 : 415], po-

skytuje další produktivní východisko pro formulaci konceptu sociální dospělosti. Na jedné straně ukazuje, že v procesu sociálního dospívání lze dosti zřetelně odlišit dvě fáze, v první z nichž převažují přípravné, formativní prvky, přičemž nejvýznamnějším činitelem je školský systém (věcně ji lze identifikovat jako dobu učení a studia), ve druhé pak výrazně převažuje vlastní praktická činnost mladé generace, či přesněji řečeno jejich jednotlivých sociálních skupin (rozhodujícím činitelem se zde stává vstup do pracovního procesu). Současně ale upozorňuje, že jde pouze o analytické rozlišení, nikoliv o diametrální rozhranění dvou období, jejichž charakteristické prvky se v reálných životních procesech prolínají. Význam „přípravné fáze“ socializačního procesu spočívá především v tom, že v podstatné míře rozhoduje o úrovni a kvalitě osvojení kulturního dědictví, o tvorbě hodnotového systému, představ, životních aspirací, o tvorbě intelektuálních, emociálních a zejména volních dispozic. Rozdíly v kvalitě a účinnosti výchovného působení v době přípravy na povolání (ale také přípravy na celý další život) jsou vedle sociálně třídní a sociokulturní rozdílnosti původu a rodinného zázemí druhým faktorem, který spoluvytváří sociální heterogenitu mládeže a diferenciaci jejího sociálního dospívání.

Jestliže hranice mezi přípravou na povolání a vstupem do společenského pracovního procesu je relativně jednoznačná (i když je u jednotlivých skupin mládeže jinak věkově situovaná), změny v ostatních sférách života — například v začleňování do veřejně politické činnosti, v tvorbě partnerských vztahů, ve využívání volného času atd. — jsou méně nápadné, probíhají postupně, jsou různě věkově situovány a dochází k nim v různém pořadí. Jsou rozdílné v různých skupinách mládeže, ale i uvnitř těchto skupin. Jak tedy v této bohatosti životních forem a projevů identifikovat atributy dospělosti a kam je situovat?

Vymezujeme-li mládí určitým, i když dosud obsahově blíže neurčeným místem v soustavě společenských vztahů, jeví se nám jako užitečné postupovat analogicky i při určování jeho horní hranice. Stejně

jako mládí, ani dospělost nelze identifikovat výhradně chronologickým věkem. Otázkou však zůstává, které z možných indikátorů jsou relevantní pro postižení sociálního dospívání a jaké jejich hodnoty lze vztáhnout k rovině sociální dospělosti. Žádná odpověď na tuto otázku pravděpodobně nebude v současné fázi poznání plně uspokojivá. D. Holda a A. Matějovský řeší tento problém volbou objektivního indikátoru „možnosti plně sociální aktivity“ a subjektivního indikátoru „interiorizace hodnot a norem, světového názoru a ideologie, které dominují v určité společnosti či sociální skupině“ [Matějovský, Holda 1974, 1976]. Toto vymezení nepochybně reflektuje některé významné momenty sociálního dospívání. Již v průběhu socializace si mládež osvojuje určitou světonázorovou orientaci a hodnotovou soustavu. Avšak spíše než stupeň „dospělosti“ jsou pro její kvalitativní odlišení relevantní takové charakteristiky, jako je třídnost, stranickost, vědeckost.

Základní indikátory sociální dospělosti je pravděpodobně nutno hledat v rovině životních činností. Není ovšem nezbytné brát v úvahu všechny sociální aktivity, ale především ty základní životní činnosti, jimiž se jednotlivci či skupina vřazují do společenského reprodukčního procesu a do procesu tvorby materiálních i duchovních hodnot, jimiž se sociálně i ekonomicky osamostatňují, a z nichž je odvozeno jejich zařazení v sociálně třídní struktuře společnosti. Dále konkretizovat toto vymezení lze již jen v rámci určitého sociálně ekonomického systému, který determinuje podobu základních životních činností, jejich třídní diferenciace i variabilitu společensky tolerovaných alternativ. V socialistické společnosti, která je založena na principu společné práce a společného rozhodování, kde zdrojem obživy je právě podíl na společenském pracovním procesu a kde základní reprodukční sociální jednotkou je rodina, by bylo možno vymezit indikátory sociální dospělosti například takto:

- Relativně stabilní zařazení ve společenském pracovním procesu (vytvoření pracovních návyků, osvojení životního režimu zahrnujícího pracovní činnost).
- Ekonomické osamostatnění (zajišťování materiálních potřeb z vlastních příjmů).

- Uzavření manželství a výchova dětí.
- Vytvoření vlastní hospodářské i bytové domácnosti (jako podmínka i součást ekonomického i sociálního osamostatnění a základ pro vytvoření sociální mikrojednotky — rodiny).
- Účast na veřejném a politickém životě alespoň na úrovni využití základních politických práv (členství v ROH, volební právo atd.).

Propracování soustavy indikátorů sociální dospělosti je věcí další teoretické i empirické verifikace. Nepochybně přitom je, jak také zdůraznili autoři citovaného vymezení, že u části populace nemusí být dosaženo všech atributů dospělosti: některé z nich zůstávají v rovině nerealizované či jen pozvolna realizované možnosti.

Přechod mezi mládím a dospělostí představuje tedy relativně dlouhodobý proces, jehož základní determinanty jsou určeny společensko-ekonomickým systémem a sociálně třídní strukturou společnosti. Jeho věcný obsah i věkové hranice lze stanovit jen aproximativně, jako odhad hodnot typických či převažujících v daném období a v dané sociální skupině. Operacionalizace takto chápaného pojmu pro potřeby empirického studia bude obtížná. Spíše než identifikovat konkrétní jednotlivce jako sociálně dospělé bude nutno i nadále sledovat výskyt atributů dospělosti v závislosti na sociálních i věkových charakteristikách mládeže či jejich jednotlivých skupin, a to v souladu s dosavadní empirickou výzkumnou praxí.

Některé tendence a problémy přechodu mezi mládím a dospělostí v ČSSR

Hlubší a intenzivnější vhled do procesů sociálního dospívání vyžaduje respektování sociální a třídní diferenciace skupin mládeže. Specifikum socialistických společenských poměrů však opravňuje i určitý obecnější pohled na tuto problematiku prostřednictvím statisticko-demografických dat, která zejména v dlouhodobém srovnání a ve vazbě na věkovou dimenzi přinášejí některé zajímavé poznatky. Podívejme se alespoň ilustrativně — tak jak nám to umožňují dosažitelné údaje — na některé charakteristiky procesů sociálního

Tabulka 1: Podíl osob ženatých nebo vdaných v jednotlivých věkových ročnících podle pohlaví a věku v letech 1950—1970 (v %)

Věk	Muži			Ženy		
	1950	1961	1970	1950	1961	1970
16	0,1	0,0	0,0	1,8	0,5	0,3
17	0,2	0,1	0,1	5,8	2,8	2,2
18	0,9	0,8	0,9	13,4	13,5	10,7
19	2,7	3,2	3,9	24,3	29,2	25,1
20	7,1	6,3	8,9	36,4	46,9	41,7
21	13,6	13,2	18,1	48,4	60,6	57,2
22	20,7	25,0	33,2	57,6	70,3	68,7
23	27,5	38,5	48,2	65,8	78,3	76,5
24	38,8	51,3	60,7	71,4	83,4	82,1
25	50,2	61,5	69,0	76,3	86,5	85,9

Poznámka: Zahrnuty jsou osoby, které jsou nebo byly ženaté či vdané [Večerník 1977].

dospívání v našich podmínkách, i na některé problémy s nimi spojené.

První rozhodnutí o budoucím pracovním zařazení je situováno na rozhraní dětství a mládí a je nepochybnou předností socialismu, že toto rozhodnutí nemá pro mladého člověka nezvratné důsledky. Pro přechod mezi mládím a dospělostí je pak charakteristické ukončení profesionální přípravy a zahájení ekonomické aktivity. Socialistické přeměny zde otevřely cestu dynamice dvojího typu: jedním z nich je prakticky univerzální zapojení mladých lidí do společensky řízené profesionální přípravy nebo pracovního procesu, druhým postupné prodlužování délky školní přípravy, snižování podílu mladých lidí nastupujících do pracovního procesu bezprostředně po skončení základní školy, a tím i postupné oddalování průměrného věku „profesionálního startu“ [Večerník 1977]. Rozhodujícím uzlovým bodem se stává věk 18—19 let, kdy převážná část mladé generace končí profesionální přípravu. V době sčítání v roce 1970 bylo zaměstnáno 80 % žen a 86 % mužů ve věku dvaceti let; u žen představuje tato hodnota maximum (příchod vysokoškolaček do pracovního procesu je kompenzován odchodem žen ze zaměstnání v souvislosti s péčí o děti), zatímco podíl ekonomicky aktivních mužů se dále zvyšuje až do věku 26 let, kdy dosahuje 98 %.

Jestliže proces osvojování pracovních profesionálních atributů dospělosti je bezprostředně ovlivňován společenskými inter-

vencemi (například změnami školské soustavy), vývoj v druhé hlavní linii dospívání je společensky modifikován podstatně zprostředkovaněji. Akcelerace biologického dospívání spolu s celkovým uvolněním sexuálních tabu a demokratizací mezilidských vztahů vedly ke snížení věkové hranice začátků sexuálního života. Růst životní úrovně a společenské garance základních životních jistot spolu s vytvořením příznivého společenského klimatu tolerujícího sňatky mladých lidí bez „zajištěné existence“ i s řadou dalších sekundárních podnětů (například přednostní přidělování bytů mladým manželům) vedly ke zřetelnému poklesu průměrného věku uzavírání manželství. Jak je patrné z tabulky srovnávací výsledky sčítání lidu za dvacetileté období [Večerník 1977], počet sňatků uzavíraných v 16—17 letech se sice poněkud snížil, avšak již od 18 let u žen a 21 let u mužů (efekt vojenské služby) podíl ženatých a vdaných rychle roste. Posun manželského startu směrem k nižšímu věku má přitom odlišný průběh u obou pohlaví: zatímco u mužů ho můžeme sledovat za celé srovnávané období, u žen se odehrál v letech 1950—1961 a v dalším desetiletí pravděpodobně v souvislosti s prodlužující se délkou školní přípravy zaznamenáváme již mírný regres.

Na životní start „manželský“ je úzce vázán životní start rodičovský. Věk, v němž přicházejí do mladé domácnosti děti, se snižuje ještě rychleji, protože se zkracuje průměrná délka manželského ži-

Tabulka 2: Hrubá struktura průměrného dne ekonomicky aktivních obyvatel Olomouce v roce 1966 podle pohlaví a rodinného stavu (v minutách)

Skupiny činností	Muži			Ženy		
	svobodní	ženatí bez dětí	ženatí s dětmi	svobodné	vdané bez dětí	vdané s dětmi
Práce	391	434	434	378	323	355
Domácnost celkem	75	103	127	233	270	336
Péče o sebe, jídlo, spánek	629	622	592	594	619	575
Volný čas celkem	345	278	288	236	216	173

Poznámka: Součtové chyby nekorigovány (The Use of Time).

vota bez dětí. Podíváme-li se znovu na výsledky sčítání, zjistíme, že za léta 1950—1970 sice poklesla natalita v nejmladších věkových skupinách, avšak již ve věku 18—19 let dochází ke zlomu a počet žen-matek rychle roste. Jestliže v roce 1950 plnilo mateřskou funkci 52 % žen ve věku 21—25 let, v roce 1970 jejich podíl vzrostl již na 70 %. Z ženatých mužů ve věku do 24 let bylo v roce 1970 jen 36 % bezdětných, ve věkové skupině 25—29 let podíl bezdětných ženatých mužů již klesl na 14 %.

Souhrnně tato demograficko-statistická data dokazují, že za poslední období se v Československu výrazně posunul věk přejímání rozhodujících atributů dospělosti a většina klíčových životních změn se koncentrovala do věku odpovídajícího ukončení středoškolského vzdělání u žen a ukončení vojenské prezenční služby, případně vysokoškolského studia u mužů. Dokonce lze říci, i když nemáme možnost toto tvrzení doložit reprezentativními údaji, že vedle koncentrace rozhodujících změn do kratšího úseku života nastupuje další proces, tj. změna tradičního pořadí ekonomického osamostatňování a založení rodiny.

Konstatované demografické trendy jsou významné nikoliv samy o sobě, ale proto, že jsou s nimi spojeny nové sociální problémy vznikající z kumulace životních změn, z relativně omezených časových i hmotných dispozic mladých lidí a z jejich malých životních zkušeností.

Sám přechod do pracovního procesu není jednoduchý, a často není ani jedno-

rázový (nejvyšší fluktuace se dosahuje právě ve věkové skupině do 25 let). Při hledání optimálního, subjektivně vyhovujícího pracovního zařazení jde vždy o konfrontaci socializačním procesem vytvářeného ideálu, představy o práci, jejích výhodách i nevýhodách, o vlastních schopnostech s realitou konkrétní pracovní činnosti, pracoviště a pracovního kolektivu. V průběhu pracovního začleňování se radikálně mění životní režim, narušují se staré a vytvářejí se nové životní stereotypy, zkracuje se rozsah volného času. V každém případě je proces pracovního profesionálního začleňování a stabilizace relativně dlouhodobý a klade na mladého člověka značné nároky.

Uzavření sňatku znamená druhý náročný životní předěl — zejména pro muže, jejichž způsob trávení času v mládí je méně vázán povinnostmi. Tyto posuny můžeme dokumentovat například na údajích z československého souboru zkoumání v rámci mezinárodního výzkumu časových rozpočtů v roce 1966 (údaje v absolutních hodnotách již zřejmě neodpovídají skutečnosti, jejich výpověď o diferenciační síle různých sociálních faktorů je však dosud informačně přínosná).

Se sňatkem roste u mužů objem času věnovaného nejen výdělečné činnosti, ale i práci v domácnosti; klesá množství času věnovaného péči o sebe, jídlu a spánku, i celkové množství volného času (v průměru asi 1 hodinu denně). Vázanost na životního partnera a nově vznikající rodinu však do značné míry mění i charakter sociálních kontaktů a způsob trávení vol-

Tabulka 3: Aktivita volného času zaměstnaných členů dělnických domácností podle pohlaví a věkových skupin v roce 1967 (v hodinách)

Skupina činností	Muži			Ženy		
	do 19	20—29	30—39	do 19	20—29	30—39
Studium a participace	6,3	7,1	7,1	4,7	4,2	2,8
Sport, procházky	11,2	5,9	3,0	6,0	3,2	2,2
Návštěva kulturních podniků	2,8	1,4	0,6	2,6	1,2	0,5
Rozhlas a televize	5,2	9,9	11,5	6,4	7,3	7,4
Ostatní volný čas	8,8	10,9	10,5	6,8	9,4	7,6

Pramen: Šetření o využití času FSÚ. Přepočteno.

ného času. Velmi rychle klesá podíl činností situovaných mimo domov, zvyšuje se podíl poslechu rozhlasu a televize a všech ostatních činností vykonávaných doma.

Všechny tyto změny v každodenním životním režimu přitom probíhají v podmínkách silného napětí mezi úrovní potřeb a aspirací a reálnými materiálními podmínkami pro jejich uspokojení. Uzavření manželství a narození dětí je stimulem pro vznik řady nových potřeb, mezi nimiž klíčovou úlohu sehrává potřeba společného, relativně nezávislého a přiměřeně vybaveného bydlení. Stejně objektivní skutečností je fakt, že zkrácení intervalu mezi zahájením ekonomické aktivity a vznikem rodiny omezuje možnost kumulovat finanční prostředky získané vlastní prací (v nevýhodě jsou především absolventi výběrových škol, kteří nastupují do zaměstnání později; jejich nástupní platy jsou společensky limitovány a další příjmová dynamika je poměrně malá, protože platové systémy zaměstnaneckých profesí vesměs obsahují prvek délky pracovní stáže). Přes neustálý růst sociálních dávek se zhoršuje situace mladých manželství po narození dětí, kdy žena přerušuje ekonomickou aktivitu. Vzniklé napětí se řeší buď snížením úrovně spotřeby nebo rozšířením vedlejší výdělečné činnosti, úvěry a půjčkami (tj. spotřebou na úkor dosud nevykonané práce) a materiální intervencí rodičů. Vzhledem k tomu, že možnosti materiální podpory ze strany rodičů jsou limitovány stávající diferenciací jejich životní úrovně (s veškerou složitostí příčinných faktorů, které ji

působí, počínaje pozůstatky předchozího třídního postavení, přes nerovnosti vzniklé uplatněním socialistického principu odměňování podle práce až po deviace tohoto principu, parazitní jevy ap.), stává se materiální podpora rodičů objektivně mechanismem, který reprodukuje a někdy dokonce zesiluje diferenciaci materiálních podmínek životního startu různých skupin a vrstev mladé generace (v nevýhodě jsou například děti vychovávané osamělými ženami, děti rodičů s nízkými příjmy, děti z početnějších rodin atd.).

Vzhledem k výhodné úvěrové politice státu nespočívá obtížnost bytového problému v aktuálním nedostatku finančních prostředků, ale v tom, že je pro řadu mladých lidí, zejména v městském prostředí, prakticky neřešitelný vlastní aktivitou. V procesu sociálního dospívání se v našich podmínkách řešení bytové situace obvykle stává posledním krokem k plnému ekonomickému a sociálnímu osamostatnění nové společenské mikrojednotky (a je nutno říci, že i v řešení bytové situace přetrvávají ještě někde zdroje sociální nerovnosti irelevantní vůči socialistickému principu odměňování podle zásluh — získání bytu dědictvím, státním přidělem nebo darem podstatně zvýhodňuje životní start některých manželských párů).

Proces plného ekonomického osamostatnění, jímž se završuje přechod k dospělosti, probíhá tedy objektivně s řadou obtíží a přitom značně diferencované v různých skupinách a vrstvách mladé generace. Jak ale hodnotit tento stav?

Podíváme-li se například na příjmovou úroveň domácností v závislosti na stáří

manželství, zjistíme, že jak v absolutní úrovni, tak v přepočtu na hlavu není příjmová situace v prvních letech manželství extrémně podprůměrná — dokonce lze říci, že se po pěti letech manželství poněkud zhoršuje. Podíváme-li se na vybavenost věkově mladých domácností předměty dlouhodobé spotřeby, zjistíme, že již v domácnostech, kde muž je ve věku 25—29 let, dosáhla v roce 1970 vybavenost předměty dlouhodobé spotřeby (s výjimkou chat) celostátního průměru, a v domácnostech, v nichž muž je ve věku 30—34 let (opět s výjimkou chat), celostátní průměr vysoce převýšila [Mladá generace 1972].

Toto zjištění ukazuje, že problém materiálního zajištění mladých generací má přinejmenším dvě odlišné úrovně. Na jedné straně již sám živelný pokles sňatečného věku svědčí o takovém celospolečenském vývoji podmínek života, který umožňuje zabezpečit základní reprodukční potřeby mladých rodin, často dokonce i před zahájením vlastní ekonomické aktivity. Na druhé straně se rovina uvědomovaných potřeb a aspirací mladých lidí s rozvojem průměrné životní úrovně společnosti rychle zvyšuje. Mladí lidé přejímají životní standard rodiny, v níž vyrůstali (a který je produktem dlouholeté kumulace prostředků), jako samozřejmý. Očekávají, že tento standard bude výchozím v jejich nově zakládané domácnosti a své aspirace a spotřební vzory přizpůsobují nejvyšším, ve společnosti dosaženým stupňům spotřeby, v řadě případů dokonce vzorům spotřeby marginálních parazitních skupin. Vývoj potřeb mladé generace v průměru předstihuje životní úroveň starší populace. Toto napětí se stává pozitivním dynamizujícím činitelem, dokáže-li ho společnost transformovat v mechanismy zvyšující objem a produktivitu společenské práce a tím v činitele urychlujícího celospolečenský vývoj. Může však mít řadu negativních důsledků, jestliže se prohloubí natolik, že se pro část mladých lidí stane uspokojení některých společensky uznávaných potřeb vlastní ekonomickou aktivitou nedosažitelným.

Socialistická společnost není a nemůže být společností spotřební rovnosti, nemá dosud prostředky pro uspokojení všech rozvíjejících se potřeb a nemůže najednou

řešit ani problémy materiálních podmínek životního startu mladých generací. Měla by však vytvářet bohatší legální příležitosti k získání doplňkových příjmů vlastní prací ve společenském pracovním procesu nad rámec zákonné pracovní doby, které by umožnily snáze překlenout některé obtížné životní situace. Výzkumy ukazují [Cejp 1974], že ochota vzdát se části volného času v zájmu mimořádného výděлку je značně rozšířena.

Sociální funkce generační směny v socialistické společnosti

Přechodem mezi mládím a dospělostí, osamostatněním nového, plnoprávného dospělého jedince i vznikem nové rodiny a domácnosti se naplňuje generační směna. V logice historického vývoje každé společnosti je generační směna jako základní biologický reprodukční faktor současně i významným sociálním činitelem. Nemáme na mysli jen její demografické aspekty, jejichž význam pro rozvoj společnosti, zejména ekonomiky (reprodukce zdrojů pracovních sil) je všeobecně známý. Každá generační směna je faktorem sociální, kulturní, či řekněme civilizační kontinuity, nástrojem reprodukce sociální organizace společnosti a v závislosti na konkrétních historických podmínkách i více či méně aktivním činitelem společenské změny. Podstatou této dynamizující potence generační směny je moment přetržitosti v nepřetržité existenci lidské společnosti, který umožňuje, aby si nová generace svou vlastní aktivitou i formativním působením společnosti osvojila podmínky svého života selektivně a v jistém smyslu tak odhodila část překonané zátěže minulosti. Nejde o glorifikaci mládí jako sociální síly.

Tak jako samo mládí ve významu sociálně neurčitého, přechodného postavení je historickou kategorií, nelze problém generační směny uvažovat odtržené od společensko-ekonomických podmínek a determinant — od konkrétně historické určení a třídního obsahu.

V třídně antagonistických společnostech je sociální funkce generační směny podřízena základnímu mezitřídnímu konfliktu a naplňuje se jen v rámci reprodukce

sociálně třídní struktury společnosti. Třídně strukturovaná mladá generace si osvojuje třídně diferencované pozice a svou životní aktivitou napomáhá při realizaci zájmů třídy, k níž patří. Objektivní antagonismus třídních zájmů je také skutečnou příčinou konfliktů, které jsou různými módními ideologickými dezinterpretacemi označovány za mimotřídní či nadtřídní konflikty generací.

Teprve v socialistické společnosti vytvářejí postupně se rozvíjející socialistické společenské poměry „základ nejen morálně politické jednoty uvnitř každé generace, ale i jednoty všech generací společnosti. Vzájemné vztahy mezi generacemi ztrácejí svůj sociálně třídní konfliktní charakter“ [Návaznost 1974 : 18]. V socialistické společnosti nabývá historická návaznost generací nového obsahu a společenského významu, čímž se postupně likvidují i předpoklady generačního konfliktu.

Každá mladá generace se v procesu budování socialismu v zásadě rodí do lepších materiálních životních podmínek, dosahuje kvantitativně i kvalitativně vyšší úrovně vzdělání, vstupuje do společenského pracovního procesu při vyšší úrovni výrobních sil. Všeobecný růst kulturní úrovně vytváří pro každou novou generaci lepší podmínky pro osvojení kulturního bohatství. Prohlubování socialistických výrobních vztahů, postupné odstraňování sociálně třídních nerovností, překonávání rozdílů mezi městem a venkovem potlačuje i mnohé aspekty vnitroskupinové sociálně třídní diferenciace mladých generací a sblížuje podmínky „životního startu“. Každá mladá generace se tedy v socialistické společnosti rodí do vyššího stupně společenského vývoje [Čmolík, Varholík 1974 : 81] a osvojuje si rozvinutější podmínky života jako svá východiska. Ze svého historického dědictví přejímá a dále rozvíjí jen to, co je nepostradatelné pro její další existenci a rozvoj, zatímco potlačuje to, co již zastaralo a ztratilo veškerý smysl [Návaznost 1974 : 16].

Nové zasazení do „sociálního času vývoje společnosti“ staví každou novou generaci před nové historické úkoly. Po generacích, pro něž hlavním obsahem životní aktivity bylo rozbít starý systém a v konfliktu s jeho nositeli i sociálními, ekono-

mickými a ideologickými pozůstatky položit základy nové společnosti, přicházejí generace, které vstupují již do relativně završeného rozvinutého systému a které si musí jeho principy osvojit a dále rozvíjet. Jde o náročný a vysoce tvůrčí proces hledání a ověřování nových vzorů života. „Každá nová generace, osvojující si výsledky práce svých předchůdců, vystupuje v určité době ve všech sférách společenského života jako aktivní, tvořivá síla vnášející do tohoto procesu svůj nezastupitelný vklad, a tak zajišťuje další pokrokovou návaznost ve společenském vývoji“ [Návaznost 1974 : 5].

Nové objektivní postavení a nové úkoly, umocněné tvůrčí aktivitou mladé generace, vytvářejí v podmínkách rozvíjející se socialistické společnosti situaci, kdy sama generační směna se postupně stává dynamizujícím činitelem společenského pohybu.

Formulace této hypotézy o dynamizující sociální funkci generační směny není popřením vnitřní sociální diferenciace mladé generace ani určujícího významu vedoucí úlohy dělnické třídy v procesu výstavby socialismu a komunismu. Sociální funkce generační směny se i v socialistické společnosti naplňuje prostřednictvím sociálně a třídně diferencované existence mladých generací, rozvíjením jejich diferencovaných forem života, uspokojováním diferencovaných potřeb a realizací diferencovaných cílů. Lze však předpokládat, že se sblížováním tříd, třídních zájmů, s homogenizací způsobu života, s **překonáváním** třídních rozporů jako základních hybných sil budou nabývat na významu původně sekundární zdroje dynamiky, a jedním z nich je právě generační směna.

Jde o dlouhodobý proces, v němž se s rozvojem společnosti budou postupně rozvíjet i sociálně třídní, ekonomické i ideologické předpoklady k prosazení této tendence. Objektivně se otevírající možnost se však nezmění ve skutečnost ani jednorázově, ani automaticky, ani bezrozporně. Významná úloha připadá subjektivnímu faktoru, který do značné míry ovlivní sociální obsah, intenzitu, zaměření i formy tohoto procesu. Je proto v zájmu společnosti usilovat o hlubší poznání a zvládnutí živelně se prosazující tendence, otevírat prostor pro aktivitu mladé generace a

usměrňovat jeji uvedomělost tak, aby co nejvíce přispívala k realizaci dlouhodobých cílů výstavby socialistické společnosti.

* * *

Prezentovaný pokus proniknout hlouběji k některým sociálním charakteristikám a souvislostem přechodu mezi mládím a dospělostí není — a pro nedostatek prostoru i dostupných informací ani nemohl být — ničím více než dílčím pohledem na tuto širokou a složitou sociální problematiku. Navržený přístup k pojetí sociální dospělosti a výčet relevantních faktorů je nepochybně jen jedním z kroků na složité cestě k poznání. Smyslem bylo naznačit širší referenčního rámce dané problematiky i některé možné směry řešení a ukázat, že proces výstavby socialismu, který postupně zdokonaluje a rozvíjí podmínky lidského života a vytváří nový prostor pro lidskou aktivitu, vyvolává současně i některé živelné reakce, jakou je například koncentrace životních změn přechodu mezi mládím a dospělostí, které přinášejí i nové sociální problémy. Je pravděpodobné, že život sám si nalezne pro řadu z nich řešení: s vědomím značné hypotetičnosti lze například formulovat předpoklad, že s prodlužující se délkou školního vzdělání se snižování sňatečného věku zastaví a pravděpodobně spíše znovu o něco zvýší. Problém přechodu mezi mládím a dospělostí a sociální funkce generační změny by však měl být studován mnohem komplexněji a systematictěji, aby byly vytvořeny předpoklady pro účinné společenské (ekonomické, legislativní, organizační i výchovné) intervence.

Literatura

- Blaas G.: *K problematice sociálního profilu poľnohospodárskej mládeže*. Sociológia 1976, č. 5, s. 413—424.
- Cejp M.: *Postoje české veřejnosti k hodnotě, funkci a náplni volného času*. Praha, ÚVK 1973.
- Čmolík C. — Varholík J.: *Pokolení*. Praha, Mladá fronta 1974.
- Holda D. — Matějovský A.: *Úvod do marxistické sociologie mládeže*. Sociologický časopis 1974, č. 4, s. 344—355.
- Charvát F.: *Vývoj sociálně třídní struktury ČSSR v 70. letech*. Praha, ÚFS ČSAV 1975. Interní materiál.
- Jurovský A.: *Mládež a společnost*. Bratislava, Veda 1974, s. 281.

- Matějovský A.: *Sociologické pojety mládeže*. Sociológia 1976, č. 5, s. 401—412.
- Mladá generace ve výsledcích sčítání lidu, domů a bytů*. Zprávy a rozborů č. 19. Praha, FSÚ 1972.
- Návaznost generací*. Sborník sociologických statí k problémům směny generací. Praha, Mladá fronta 1974, 297 s.
- Suchý J.: *Úlohy a problémy socializácie mladej generácie*. Sociológia 1976, č. 5, s. 413—424.
- Setřeni o využití času 1967*. Pramenné publikace FSÚ.
- The Use of Time. Daily Activities of Urban and Suburban Population in Twelve Countries*. Szalai A. ed., Haag-Paris, Mouton 1972.
- Večerník J.: *Dlouhodobé změny v některých meznících životního cyklu*. Demografie 1977, č. 2.

Резюме

Витечкова, Я.: К социальной проблематике перехода от молодости к зрелости

Статья посвящена проблемам того фазиса жизненного цикла, когда кончается молодость и начинается период социальной зрелости. Автор статьи исходит из факта конкретно-исторической и социально-классовой обусловленности процессов социального созревания. В социалистическом обществе изменение производственных отношений и связанное с этим развитие социально-классовой структуры ведут к постепенному упразднению социально-классовых барьеров, к улучшению и сближению условий жизненного старта поколений молодежи.

Предпосылки социальной зрелости создаются в ходе физического, психического и социального созревания, представляющего собой диалектическое единство формативного, воспитательного воздействия и активности молодого поколения как такового, складывания личностных предпосылок и практического постепенного включения молодежи в разные сферы общественной жизни, формализованного, институционализированного воздействия общества и неформального влияния семьи, общины, сверстников, формирования сознания, освоения ценностей, норм и практического опыта, сноровки и навыков. Основные показатели социальной зрелости нужно искать в плане жизнедеятельности, конкретно, в плане тех видов деятельности, посредством которых отдельное лицо или группа включаются в общественный процесс воспроизводства и в процесс создания материальных и культурных ценностей, посредством которых они становятся самостоятельными в социальном и экономическом плане и посредством которых включаются в социально-классовую структуру общества.

В чехословацких условиях за последнее время значительно понизился возраст, когда приобретаются главные атрибуты зрелости, а решающие изменения сосредоточились на

тот возраст, когда заканчивается среднее образование (у женщин) и действительная военная служба или ВУЗ (у мужчин). Одновременно меняется (в определенной мере) традиционная последовательность приобретения экономической самостоятельности и создания семьи. Накапливание жизненных изменений при относительно ограниченных материальных предпосылках и небольшом жизненном опыте вызывает некоторые новые проблемы — создается напряжение между уровнем потребностей и стремлений и реальными условиями для их удовлетворения. Это напряжение становится положительным фактором, если общество сможет преобразовать его в механизмы, повышающие объем и продуктивность общественного труда, и тем самым ускорить развитие общества. Переход от молодости к зрелости является осуществлением смены поколений, которая представляет собой фактор не только биологического, но и социального воспроизводства. В классово-антагонистических обществах социальная функция смены поколений подчинена основному классовому конфликту. Только в социалистическом обществе историческая последовательность поколений приобретает новое содержание. Всякое молодое поколение вступает в жизнь на высшей ступени общественного развития и осваивает более развитые условия жизни как отправную точку своего развития. В то же время всякое поколение своим местом в «социальном времени» общества ставится перед новыми историческими задачами. В условиях социалистического общества таким образом сама смена поколений постепенно становится одним из ускоряющих факторов общественного движения. Объективно существующие возможности, однако, не превращаются в действительность ни единовременно, ни автоматически, ни гладко. Значительную роль играет сфера всеобщественного управления, которая существенным образом влияет на содержание, интенсивность и формы этого процесса.

Summary

Vítečková J.: Contribution to Social Problems of the Transition from Youth to Adulthood

The present paper is devoted to problems of the particular phase of the life cycle which puts an end to youth and opens the period of social maturity. Its underlying principle is the consciousness of the concretely historical specificity and the social-class determination of the processes connected with the attainment of social maturity. In socialist society, the changes in production relations and the development of social-class structure connected herewith lead to a gradual elimination of social-class barriers, to a steady improvement and simultaneously homogenization of the conditions governing the life start of individual young generations.

The preconditions of social maturity are formed in the course of physical, psychical and social maturing; this represents the

dialectical unity of the formative, educational influence and the young generation's own activity, the creation of personality preconditions and the practical gradual incorporation of youth into various spheres of social life, the formalized, institutionalized impact of society and the informal influence of the family, community, peers, the formation of consciousness, the appropriation of values, norms, as well as practical experience, skills and habits. The basic indicators of social maturity are to be sought on the level of activities — i. e. primarily of those through which the individual or the group enter into the process of social reproduction, through which they enter into the process of creating material and spiritual values facilitating their social and economic independence and defining their place in the society's social-class structure.

Under the conditions prevailing in Czechoslovakia, the age for appropriating decisive attributes of maturity has of late significantly decreased; major, key changes have concentrated into the age corresponding to the completion of secondary-school studies in women and to the finishing of actual military service or higher education in men. At the same time, also the traditional order of attaining economic independence and founding a family has been partly reversed. Owing to relatively limited material preconditions and to insufficient life experience, the cumulation of life changes calls forth some new problems: there arises a tension between the level of needs and aspirations and the real conditions for their fulfilment. This tension can become a positive factor if society is capable of transforming it into mechanisms increasing the volume and the productivity of social labour and, hereby, into a factor accelerating all-social development.

The transition from youth to maturity terminates the generation shift representing not only a biological but also a social reproduction factor. In class-antagonistic societies, the social function of the generation shift is subordinated to the basic class conflict. It is only in the socialist society that the historical succession of generations acquires a new content. Each rising generation is born into a higher stage of social development and appropriates more developed life conditions as its starting points. Simultaneously, its location in the changing "social time" of society imposes new historical tasks upon each generation. Thus, under the conditions of socialist society, a situation arises where the generation shift itself is gradually becoming a dynamizing coefficient of social motion. However, an objectively opening possibility cannot be expected to turn into reality all at once, automatically, consistently. A significant role is going to fall on the sphere of all-social control which will greatly affect the content, intensity and forms of this process.